

Indledning

1. OM SAMFUNDSFILOSOFI

Når min farfar så tilbage over et langt liv og talte om den samfundsudvikling, han havde oplevet og været med i, sagde han tit: »Det er i de sidste ti år, det er sket«. Det gentog han med passende mellemrum i de sidste tyve år af sit liv. Og nu, hvor det er mere end tredive år siden, han døde, er der stadig ofte grund til at fastslå, at det netop er i de sidste ti år, de store forandringer er indtruffet.

Alle mennesker er født af en mor – i det mindste indtil videre. Hun havde også en mor, som havde en mor, som havde en mor. Denne nedstammingslinie kan i princippet føres tilbage til den fortaber sig i urhavet for mere end tusind millioner år siden. Set i den målestok er der sket ganske meget før de sidste ti år, og det er svært at sige, hvilke forandringer der er de største. Men i ingen tidligere tiårs periode af dette lange udviklingsforløb har der levet så mange mennesker som i den nuværende, og aldrig har mennesker ved deres bevidste og planlagte handlinger frembragt så omfattende og gennemgribende ændringer i deres omgivelser og i deres indbyrdes forhold, som i de seneste ti år. Og det ser ud til at blive ved.

For overhovedet at kunne orientere sig i denne forandringsproces, som vi er midt i, er det dog nødvendigt at kunne se det, som sker, i en historisk sammenhæng, der rækker ud over de seneste 10 år. Man skal ikke tro, at man

derved bliver i stand til at forudse udviklingen, for den vil blive ved med at overraske og forvirre; men der er ikke nogen anden måde at sætte det, der er i færd med at ske, i perspektiv.

I det følgende vil jeg prøve at trække nogle historiske linier op, der rækker bare 48 generationer eller 1200 år tilbage i stamtavlerne og med særlig vægt på de sidste 8 generationer eller 200 år. Jeg tager således megen udvikling for givet i udgangspunktet. I begyndelsen holder jeg mig til udviklingen i de europæiske samfund. Det bliver dog mere og mere nødvendigt at anlægge et globalt perspektiv, jo nærmere vi kommer vores egen tid. Jeg vil lægge særligt vægt på den rolle, som den almene, principielle og filosofiske tænkning om samfundets indretning har spillet i samfundets udvikling. Det vil jeg gøre, fordi jeg tror, det er noget, det er nyttigt at overveje for alle, der vil beskæftige sig professionelt med samfundsfaglige spørgsmål, og fordi jeg tror, at det kan bidrage til at klargøre nogle af de valgmuligheder, vi har som tænkende og aktive samfundsborgere i dag, hvor uoverskuelig samfundsudviklingen end kan forekomme os.

Det er fælles for alle mennesker, at de er blevet født; men der er en verden til forskel på en fødsel et sted i Europa i højmiddelalderen for 32 generationer siden og en fødsel ved kejsersnit på en klinik samme sted i dag. Den gang gjorde det en stor forskel, om man blev født på en borg af en adelsfrue, på en gård af en bondekone eller bag en busk af en ugift tøs, ligesom det i dag gør en stor forskel, hvilken samfundsklasse eller familiemæssige sammenhæng (eller mangel på sammenhæng) man bliver født ind i; men uanset social placering er forskellen mellem vilkårene for en fødsel den gang og nu meget store. Aldrig tidligere har det været muligt at gribe så

dybtgående og regulerende ind i alle sider af befrugtningen, graviditeten og fødslen som i de allersæneste år. Samtidigt har forestillingerne og normerne for hvad en familie er og bør være undergået store forandringer fra den gang, og ikke mindst i de allersæneste år.

Det er fælles for alle mennesker, at de må skaffe sig det fornødne, hvis de skal opretholde livet. De skal have noget at spise og drikke, og de skal have beskyttelse mod vejr og vind. Men det har varieret stærkt, hvad der blev anset for fornødent, og hvordan man har spist, drukket og beskyttet sig mod vejrliget. Det har altid krævet arbejde at fremskaffe det fornødne, men arbejdets indhold og hvordan arbejdet og dets resultater er blevet fordelt i samfundet, har forandret sig voldsomt. Der er igen en verden til forskel på de former for arbejde, man kendte til i Europa i Højmiddelalderen, hvor næsten alle var beskæftiget med landbrug, og så de former for arbejde, vi kender i dag, hvor mindre end 5 pct. af befolkningen er det, og hvor arbejdet og dets resultater fordeles helt anderledes, og hvor alle former for arbejde synes at ændre indhold løbende ikke mindst i kraft af den nye informationsteknologi, som for alvor er begyndt at slå igennem i de allersæneste år.

Kæden af fødsler udgør menneskehedens reproduktion, og reproduktion forudsætter produktion. Gennem hele menneskehedens historie er reproduktionen og produktionen blevet samfundsmæssigt reguleret. Så langt tilbage, som vi har vidnesbyrd om, har mennesker været sociale væsner, der har levet med forestillinger og normer om, hvad man gør og ikke gør som medlem af det samfund, man tilhører.

I den periode vi her skal beskæftige os med, er formerne for reproduktion og produktion indgået i en *statslig* samfundsorganisation, hvor bestemte personer på hele samfundets vegne har stået for både den overordnede ledelse

i krig mod andre samfund, den overordnede ledelse i opretholdelsen af lov og orden i samfundets indre forhold og ofte også den overordnede ledelse af samfundets forhold til de guddommelige magter. Disse personer har udøvet statsmagten i samfundet. Den statslige samfundsorganisering har haft mange forskellige former, og i de europæiske samfund har den netop i de allerseneste år været under hastig forandring.

Mens reproduktion og produktion har sin fælles oprindelse i urhavet, er en statslig organisering af samfund kun omkring 200 generationer eller 5.000 år gammel. Før da har alle mennesker levet i små samfund uden en klart udskilt overordnet myndighed. I utallige generationer har mennesker levet i flokke af omstrefjende jægere og samlere. Først fra omkring 400 generationer eller 10.000 år siden begyndte enkelte samfund at producere som nogenlunde bofaste landbrugere, der dyrkede planter i stedet for bare at indsamle dem, og som holdt dyr, i stedet for bare at jage dem. Ved erobringer eller mere fredelige sammenslutninger dannedes de første statsligt organiserede samfund, hvor en central magt, som regel med udgangspunkt i en by, beherskede og beskattede mange små bondesamfund. Her blev nye former for arbejdsdeling udviklet, her blev handel med produkter sat i system, her opstod de første former for menneskelig lovgivning, og her begyndte den principielle tænkning om samfundsforhold i tæt forbindelse med de religiøse forestillinger, der begrundede herskernes herredømme og menneskenes plads i verdens ordnede indretning.

For lidt mere end 100 generationer eller 2.500 år siden begyndte penge og alfabetisk skrift at blive brugt, samtidigt begyndte i det græsktalende område en form for diskussion af verdens og samfundets ordnede indretning, som ikke var bundet til en bestemt stat eller til bestemte guder. Statsmagt-

ten tolererede her, at der var nogle, der ikke blot accepterede den herskende orden, men satte kritiske spørgsmålstegn ved den og forsøgte at tage stilling til hvad der ville være den bedste samfundsorden. Her ligger nogle vigtige begyndelser til det, vi kalder filosofi, og også til det, vi kalder videnskab.

Filosofi er eftertanke og omtanke. Samfundsfilosofi er forsøg på at tænke bag om de sædvanlige måder at tænke om samfundet, for at forstå samfundet bedre og for at retfærdiggøre eller kritisere samfundets hidtidige indretning. Samfundsfilosofien beskæftiger sig med de begreber, hvormed man beskriver og begrunder forholdene mellem den enkelte, familien, samfundet, staten og menneskeheden. Det er begreber som arbejde, ejendom, værdi, lov, retfærdighed, rettighed, pligt, frihed og lighed. Man prøver at samle forståelsen af sådanne begreber i mere omfattende og sammenhængende samfundsopfattelser, der så vidt muligt er i overensstemmelse med tidens bedste forståelse af verdens øvrige indretning. Samfundsfilosofien kan ikke undgå at have det samfund, som den er tænkt i som udgangspunkt, og den kan ikke undgå enten at være til støtte for de grupper i samfundet, som har en interesse i at opretholde den herskende orden, eller at være til støtte for de grupper, som har en interesse i større eller mindre ændringer i den.

2. STATUSSAMFUND, PÅBUDSSAMFUND OG MARKEDSSAMFUND

For at forstå den samfundsudvikling, som den europæiske samfundsfilosofi er indgået i, kan det være nyttigt indledningsvis og helt abstrakt at konstruere tre modeller af samfund baseret på tre forskellige måder, en statsmagt kan regulere forholdene omkring samfundets produktion.

Man kan forestille sig et samfund, hvor statsmagten sørger for at sædvanen bestemmer fordelingen af arbejde, ressourcer og produkter. Det er et samfund, hvor man gør, hvad man plejer at gøre. Der er pr. tradition bestemte typer af arbejde i samfundet, og hvilken slags arbejde den enkelte skal varetage ligger fast fra fødslen. En dreng skal følge i sin fars fodspor og have samme arbejde som han og som hans far før ham. En pige skal tilsvarende, når hun bliver voksen, lave det samme, som hendes mor gjorde. Til hver type arbejde er der knyttet visse rettigheder og pligter, som definerer en status i samfundet. Jord kan ikke købes og sælges, men retten og pligten til at dyrke den kan følge med det arbejde, man arver. Produkter af forskellig slags kan udveksles, men kun i overensstemmelse med det sædvanlige bytteforhold. Statsmagten skal ikke ændre på noget, men overvåge at sædvanen overholdes. Den har magt til i givet fald at gennemtvinge, at ingen overskrider eller presses ud over, hvad deres status kræver. Den statsmagt, der udøves, er således ikke udtryk for magthaverens personlige beslutning, men blot en håndhævelse af sædvanen. Samfundets fremtid bestemmes af dets fortid. Et sådant samfund kunne kaldes et statussamfund.

Man kan forestille sig et samfund, hvor den centrale statsmagt autoritativt bestemmer fordelingen af arbejde, ressourcer og produkter. Det er et samfund, hvor man gør, hvad der bliver sagt. Statsmagten fastlægger hvilke typer af arbejde, der skal udføres, og hvem, der skal gøre hvad. Statsmagten disponerer over al jord og alle produkter og tildeler hver enkelt, hvad den anser for passende for vedkommende. Statsmagten fastsætter i det hele taget, hvad man må og ikke må, og statsmagten kan suverænt fastsætte nye regler, der bryder med, hvordan man hidtil har gjort det. Statsmagten kan enten være udtryk for en enkelt persons vilje, eller den

kan være udtryk for viljen hos hele befolkningen eller et flertal eller et mindretal af den. Samfundets fremtid bestemmes ved politisk beslutning og kan bryde med fortiden. Et sådant samfund kunne kaldes et påbudssamfund.

Man kan også forestille sig et samfund, hvor statsmagten sørger for, at det er et frit marked, der bestemmer fordelingen af arbejde, ressourcer og produkter. Det er et samfund, hvor man gør, hvad der betaler sig for en selv. Det er ikke på forhånd fastlagt hvilke typer af arbejde, der skal udføres. Både jord og produkter er privat og personlig ejendom og kan frit købes og sælges på markedet, således at hvem som helst i princippet kan komme i besiddelse af hvad som helst. Menneskers arbejdskraft kan frit købes og sælges som alt andet, og enhver kan således i princippet og uafhængigt af sine forældres arbejde komme til at få et hvilket som helst arbejde. Bytteforholdet på markedet kan variere frit med udbud og efterspørgsel. For at markedet kan fungere, må statsmagten sikre, at den private ejendomsret ikke krænkes, og at indgåede kontrakter overholdes. Samfundets fremtid bestemmes af de økonomiske kræfter. Et sådant samfund kunne kaldes et markedssamfund.

I et statussamfund er der intet arbejdsmarked, intet marked i jord og et gennemreguleret marked for produkter. Sædvanen håndhæves med magt. I et påbudssamfund er der intet arbejdsmarked, intet marked i jord og intet marked for produkter. Alt reguleres ved påbud og forbud, som håndhæves med magt. I et markedssamfund er der et frit arbejdsmarked, et frit marked i jord og et frit marked for alle produkter. Det håndhæves med magt, at overførsel af ejendomsret kun sker ved kontrakt, og at kontrakter opfyldes.

Der har aldrig eksisteret hverken et rent statussamfund, et rent påbudssamfund eller et rent markedssamfund. I alle

eksisterende samfund er der noget der reguleres ved status eller sædvane, noget ved påbud eller forbud og noget ved udbud og efterspørgsel på et marked. Men den samfundsudvikling, som vi skal følge over de sidste 48 generationer, kan anskues som et forløb med to højdepunkter. Et midt i 1200-tallet – ca. 30 generationer tilbage, og et i begyndelsen af 1800-tallet – ca. 8 generationer tilbage. Det første var et højdepunkt for status som socialt fordelingsprincip. Det andet var et højdepunkt for markedet som socialt fordelingsprincip. Vi skal følge et tilnærmet statussamfunds storhed og fald, og et tilnærmet markedssamfunds storhed og fald frem til de blandingsformer mellem statussamfund, markedssamfund og påbudssamfund, som vi i dag lever i, hvor markedsregulering dog ser ud til at vinde frem igen.

I hver fase skal vi beskæftige os med nogle filosofers forsøg på at forstå det samfund, de levede i, og deres begrundelser for eller kritik af de herskende tilstande. Vi skal se på nogle udvalgte fortalere for både statussamfund, påbudssamfund og markedssamfund. Det er filosoffer, der har været forfattere til nogle bøger, som faktisk har været meget indflydelsesrige i samfundsudviklingen, og som den dag i dag fungerer som udgangspunkter for samfundsfilosofisk eftertanke og omtanke. Deres opfattelser har aldrig været enerådende. Samfundsfilosofi er altid et omstridt anliggende. Vi begynder i et lavpunkt for europæisk kultur og civilisation.